

MONOSTORI TIBOR

A BESZTERCEBÁNYAI RÉZ A SPANYOL HABSBERG ÉS PORTUGÁL GLOBÁLIS HADIIPAR, KERESKEDELEM ÉS PÉNZÜGYPOLITIKA SZOLGÁLATÁBAN

Egy dinasztia gazdasági érdekközössége a XVI–XVII. században

Bevezetés

Mind több területe van a kora újkori magyar történelemnek, ahol az összeurópai, a Habsburgok mindkét („spanyol” és közép-európai) ágának érdekeit *ugyanolyan*, vagy előbbi akár *nagyobb* súllyal figyelembe vevő historiográfiai modellek teremkenynek bizonyulnak és a korábban ismerteknél pontosabb magyarázó erőtel eredményeznek. Így van ez egyes eseményeknél vagy egész korszakoknál a hadtörténelemben,¹ diplomáciatörténelemben,² jogtörténelemben,³ művelődés- és irodalomtörténelemben,⁴ és nincs ez másként a gazdaság- és kereskedelem-történelemben sem. Az utóbbi területen egyre több jel utal arra, hogy a Magyar Királyság (és tágabb értelemben a közép-európai Habsburg Monarchia) stratégiai emberi erőforrásai (mint a gyalogság, a huszárok vagy a rabszolgák) mellett anyagi erőforrásai (lovak, marha, bor, higany stb.) egyik legnagyobb felvevőpiaca, egyben a kereskedelmi tárgyalásokban is rendkívül aktív szerepet játszó felvásárlója a Spanyol Monarchia volt.⁵ A sorban különleges szerepet játszott a réz, amely, mint látni fogjuk, a spanyol Habsburg birodalom hadiiparának és pénzügypolitikájának kiemelt fontosságú nyersanyagává vált a XVI–XVII. század egészében.

A tanulmányban számos példát hozunk a Portugál Királyság 1580 és 1640 közötti (amikor a Spanyol Monarchia része volt) ércimportjára és kereskedelmére is, így a tanulmány a levéltárak és a régészeti leletek ismertetése útján két kora

1 Korpás, 2008. 304. p.; Monostori, 2019., utóbbi bemutatja, hogy a mindenkori császári háborús stratégiára milyen döntő befolyással bírtak a spanyol Habsburg érdekek.

2 Pl. Martí – Monostori, 2009.

3 Lektor, 2020.

4 Monostori, 2020.

5 A rabszolga-, marha-, ló-, bor- és higanyvásárlásokra talált bő forrásanyagot (és az eddigi kutatást) másutt tervezzük bemutatni.

újkori gyarmatbirodalom globális ellátási láncait, kereskedelempolitikai és általános nagyhatalmi prioritásait is felfedi, alapvető magyarországi vonatkozásokkal.

Tanulmányunkban a rézkereskedelemre, az érc ibériai felhasználására, európai és amerikai (feldolgozott formában történő) reexportálására, valamint a Habsburg össz-dinasztikus érdekekre összpontosítottunk. Mivel a nemzetközi szakirodalom meglepően sokat foglalkozott ezekkel a kérdésekkel, egyik célunk az eddigi eredmények összefoglalása. Egy másik célkitűzés néhány jelentős forrásgyűjtemény és levéltári anyag bemutatása. Utóbbiak esetében az Osztrák Állami Levéltár *Hofkammerarchiv*-⁶ és spanyol diplomáciai⁷ anyagán, a Portugáliai Állami Levéltár dokumentumain,⁸ a simancasi gazdasági,⁹ számviteli¹⁰ és államtanácsai¹¹ iratokon és a sevillai Indiák Levéltárában a *Casa de Contratación* (Szerződések Háza) forrásain¹² keresztül magunk is igyekeztük az eddigi kutatásokat reprodukálni és korábban ismeretlen adatokat és iratcsoportokat fellelni. Végül, a következő kérdésekre is kerestük a válaszokat: Melyek voltak a kereskedelmi útvonalak, ellátási láncok és szereplőik? Mely kereskedőcsaládok közvetítettek a közép-európai és spanyol Habsburg-ág között? Milyen mértékben volt aktív vagy passzív a spanyol Habsburg-fél a tárgyalások során? Milyen mennyiségekről igazolható biztosan, hogy az Ibériai-félszigetre jutottak el, és a XVI–XVII. században kitermelt beszercebányai réz mekkora hányada érkezett oda? Mik lehetnek a jövő kutatási irányai? A rézárak alakulására ezúttal kevesebb figyelmet fordítottunk.

Bevezetőnket néhány módszertani megjegyzéssel zárjuk. A „magyarországi réz” szókapcsolatot nem tartjuk pontosnak, találóbb a „Magyar Királyság-beli”, függetlenül attól, hogy a korban a „magyar” és „magyarországi” jelzőt használják a leggyakrabban. Ám mindegyik bizonyosan pontosabb, mint a „szlovákiai” vagy „szlovák” réz, amelyeket (noha tisztában vannak a korabeli jogi-politikai realitással) több kutató használt, ideértve a legátfogóbb és legfontosabb alap kutatásokat végzőket is, mint Hermann Kellenbenz¹³ és Jozef Vlachovič.¹⁴

6 ÖStA, FHKA, MBW Ungarn.

7 ÖStA, HHStA, Staatentabt., Sp., Var.

8 ANTT, CC, II.

9 AGS, CJH.

10 AGS, CMC, 3^a Época.

11 AGS, Est.

12 AGI, Contratación.

13 Pl. *Kellenbenz*, 1990.

14 *Vlachovič*, 1964.

A tanulmányunkban szereplő mértékegységként a mázsát használtuk. A szakirodalom használ tonnát és más egységet is (pl. márka), azonban a mázsa (és ezek megfelelői, mint a német *Zentner*, a spanyol *quintal*, az angol *hundredweight*) a legelterjedtebb. Ennek pontos értékére természetesen nem volt Európa-szerte elfogadott pontos szám; az rendkívül nagy szórást mutatott, és általában 55 és 60 kg között mozgott.¹⁵

Végül, tisztában vagyunk vele, hogy számos más bányavárosban termeltek ki rézet a közép-európai Habsburg Monarchia (pl. Tirol), és a Magyar Királyság területén is. Mi (a szakirodalom nagy részéhez hasonlóan) a kimagaslóan legfontosabb kitermelőhelyre, Besztercebányára (*Banská Bystrica*, *Neusohl*) összpontosítottunk, pontosabban a Besztercebánya és környéki bányákra, mert ott több helyen termeltek ki ércet; a nemzetközi kereskedelmi források általában csak a központi települést nevezték meg (ha a „magyarországi” jelzőn túl egyáltalán tovább pontosítottak).

Kutatástörténet

Megítélésünk szerint a XX. század első felében a forrásanyag növekedésével kettévált a besztercebányai réz összeurópai kereskedelmének és felhasználásának lokális és globális kutatása és ez a kettősség (historiográfiai okokból) a mai napig fennmaradt. Igaz ez a Spanyol Monarchia és a Magyar Királyság közötti, intenzív kereskedelmi kapcsolatokra is. Jelen tanulmányunk éppen ennek a különválásnak a hazai áthidalására, egyben megszüntetésére tett kísérlet. A két kutatástípus kialakulásának elsődleges oka, hogy az igen szerteágazó forrásanyag globális kutatására nagyon kevés történésznek, intézménynek volt igénye vagy lehetősége. Három csoportot különítettünk el: az egykori közép-európai Habsburg Monarchia területén dolgozó és spanyolországi (e két csoport lokális fókuszú), és elsősorban németországi (globális kitekintésű) kutatókat.

A magyarországi, osztrák vagy csehszlovákiai, szlovákiai történészek elsősorban a rézkereskedelem közép-európai vonatkozásait vizsgálták.¹⁶ A legújabb hazai alapkutatások Kenyeres István és Tózsza-Rigó Attila révén elsősorban a hitele-

15 1601-ben egy besztercebányai mázsa (szemben a korabeli általánosabb magyarországi értékkel, 120 fonttal) 126 magyar font, tehát mintegy 60 kg (sőt annál valamivel nagyobb) súlyú volt. Ld. *Probszt*, 1953. 320. p., 22. jegyzet.

16 *Wenzel*, 1880.; *Takáts*, 1903. (a 101–106. oldalakon XVII. század végi kitekintéssel); *Paulinyi*, 1933.; *Probszt*, 1953.; *Vlachovič*, 1964.; *Vlachovič*, 1977.; *Tózsza-Rigó*, 2014.

zéssel¹⁷ és az üzleti összefonódásokkal¹⁸ foglalkoztak. Miroslav Lacko elsősorban az általános historiográfiát, az összehasonlító bányatörténetet és a XVIII. századi rézkereskedelmet kutatja, de írt a besztercebányai rézről összefoglaló tanulmányt is.¹⁹ Egy bécsi egyetemi gazdaságtörténeti kutatócsoport²⁰ részletes bibliográfiájában és adatbázisában is található sok, európai rézkereskedelemmel kapcsolatos tétel és adat. Ezek az eredmények változó gyakorisággal, de általában (Tózsza-Rigó Attila említett tanulmánya kivételével) csak egy-egy mondatban említik a Spanyol Monarchia szerepét akkor is, ha a szerzők átfogó tanulmányok, monográfiák írására, vagy a közép- és kelet-európai gazdaságnak a világgazdaságban elfoglalt helyének meghatározására vállalkoztak, mint Pach Zsigmond Pál²¹ vagy R. Várkonyi Ágnes.²² Legutóbb mi fogalmaztuk meg, akkor még alap kutatások és mélyebb szakirodalmi kitekintés nélkül, hogy a spanyol Habsburg monetáris politika és hadiipar fontos eszközévé és alapanyagává válhatott a magyarországi réz.²³

Elsősorban a német gazdaság- és kereskedelem-történetesekre jellemző a globális szemlélet, noha ők nem minden esetben helyeznek elegendő hangsúlyt a közép-európai vonatkozásokra. A Fugger-család és más német bankár- és kereskedőházak, valamint a Hanza-városok nemzetközi beágyazottságának vizsgálata természetszerűleg vezettek el a német-spanyol és a német-portugál kereskedelmi kapcsolatok teljességre törekvő kutatásához.²⁴ A sevillai kereskedőházak kiemelkedő jelentősége régóta ismert a kora újkori gazdaságtörténetben, e területen, a magyarországi réz szerepét is részletesen említve, az utóbbi években született átfogó monográfia.²⁵ Szintén német történészek nevéhez fűződik egy jelentős tanulmánykötet²⁶ és egy, meghatározó részben a *Hofkammerarchiv* vegyes magyar iratait kiadó forráskiadvány²⁷ is, amelyekben részletes információk találhatóak a

17 *Kenyeres*, 2012.

18 *Tózsza-Rigó*, 2018.

19 *Lacko*, 2019.

20 Der Donauhandel. Quellen zur Österreichischen Wirtschaftsgeschichte des 17. und 18. Jahrhunderts. <https://www.univie.ac.at/donauhandel/> (2020. június 18.)

21 *Pach Zsigmond*, 1970. 238. p.

22 *R. Várkonyi*, 1971.

23 *Monostori*, 2009. 1057. p.

24 *Kellenbenz*, 1954.; *Kellenbenz*, 1988.; *Kellenbenz*, 1990.; *Hildebrandt*, 1997.; *Poettering*, 2013. 406. p.

25 *Crailsheim*, 2016.

26 *Kellenbenz*, *Schwerpunkte*.

27 *Quellen und Regesten*.

Spanyol Monarchiába irányuló rézkivitellel kapcsolatban. A *European Network in Universal and Global History* (ENIUGH) 2020-ban tartotta volna a rezet is érintő kora újkori bánya- és nyersanyagtörténeti konferenciáját.²⁸

Az ibériai félszigeti kutatásokban elsősorban a magyarországi réz sokrétű, főleg málagai, sevillai és lisszaboni felhasználására, lövegek és fegyverek gyártására és a hadiellátásra helyezték a hangsúlyt.²⁹ A réz stratégiai felhasználása a spanyol Habsburg flotta ágyúellátásában ma már évtizedes toposz,³⁰ ezt az angol-szász kutatás is jól ismeri.³¹ A spanyolországi historiográfia figyelemmel kíséri az újvilági, spanyol anyaországi és az Európa más részein kitermelt ércek kereskedelmét és importját, komparatív összehasonlításban. Témánk szempontjából fontosabb, hogy a spanyol Habsburg összetett állam és a holland Egyesült Tartományok közötti nyolcvanéves háború (1568–1648) jelentősége miatt figyelmet kap a spanyol-németalföldi Antwerpen árutőzsdéje éppúgy, mint a Balti-tengeri kereskedelem és a spanyol-holland kereskedelmi háború kapcsán a besztercebányai réz spanyolországi importjának logisztikai nehézségei.³²

A kutatások számottevő multidiszciplinaritására jellemző, hogy számos tanulmány jelent meg a besztercebányai rezet is szállító, Hamburg mellett talált hajóroncsokról.³³ A Portugália namíbiai gyarmata mellett 1533-ben elsüllyedt hajóról (*Bom Jesus*, amely szintén vitt a fedélzetén magyarországi rezet, mint azt

28 A COVID-19 járvány miatt 2021-re halasztották. Mining and its commodities as wheels of the Early Modern global economy: <https://research.uni-leipzig.de/eniugh/congress/event/mining-and-its-commodities-as-wheels-of-the-early-modern-global-economy/> (2020. október 5.) A konferencia egyik szervezője, Klemens Kaps osztrák történész a Habsburg Monarchia Spanyolországba történő, XVIII. századi rézexportjával is foglalkozik.

29 A sevillai öntöde történetével foglalkozott *Serrano Mangas*, 1984. Noha a XVIII. századról írt, de a XVII. századra is részletesen kitékintett: *Escobar*, 2010. Általános XVI–XVII. századi összefoglalást ad a hajóflottára került tüzérségi fegyverekről és nyersanyagaikról: *López*, 2015.

30 *Ortiz*, 1960. 15., 211., 254. p.; *Alcalá-Zamora*, 1970–1971. 238. p.

31 *Thompson*, 2006. 110. p. 61. jegyzet.

32 *Alcalá-Zamora*, 1975. 180. p.

33 Pl. *Westermann*, 2002. A tanulmány egy, a XVI–XVII. század fordulóján elsüllyedt roncs áruit elemzi.

a réztömbökön talált Fugger-szignók és a leletek kémiai elemzése meggyőzően kimutatta)³⁴ dokumentumfilm készült, ezt 2019-ben mutatták be Szlovákiában.³⁵

A kereskedelmi útvonalak, ellátási láncok és szereplőik

Régóta ismert a szakirodalomban is a Besztercebányáról induló szállítmányok három fő tengeri célállomása: Velence,³⁶ illetve (a magyarországi réz szempontjából fontosabb) Hanza-város Hamburg és Antwerpen (amely az 1570-es évekig az elsődleges tengeri állomás volt az Ibériai-félsziget felé). Utóbbi városokba más Hanza-városok, így Danzig (Gdansk), Lübeck, Bréma, valamint Lipcse és Amszterdam érintésével is el lehetett jutni, de Amszterdam kivételével (témánk szempontjából) ezek ritkán voltak végcélok (értsd: ahonnan közvetlenül az Ibériai-félszigetre szállították az ércet).³⁷ Mivel csak Hamburgba legalább négy kü-

34 A szenzációs felfedezést követően multidiszciplináris kutatócsapat igazolta (természettudományos módszerekkel) a réz magyarországi eredetét (noha újfent „szlovákiai” rézről írtak): *Hauptmann – Schneider – Bartels*, 2016. A felfedezésről és a lelet jelentőségéről másutt kívánunk hosszabban írni.

35 Angol nyelvű címe: *The Voyages of Copper. Retracing the voyage of copper found in the shipwreck of the Bom Jesus*. Egy része megtekinthető: <https://www.youtube.com/watch?v=CpNDtNZDPUM&t=48s>. (A letöltés ideje: 2020. augusztus 24.) A szlovák producer Stanislav Manca jelenleg új sorozatot készít a XVII–XVIII. századi magyarországi réztermelésről és -kereskedelemlről. Az adatokat Miroslav Lackonak köszönöm. A dokumentumfilmet említi *Tózsá-Rigó*, 2019. 422. p. 21. jegyzet.

36 Ld. pl. Károly főherceg levele I. Miksához a Manlich-cég által Velence felé szállítandó besztercebányai réz ügyében. Graz, 1567.07.18. Csatolva: 1.) I. Miksa Károly főhercegnek ugyanebben az ügyben. Prága, 1567.07.07. 2.) Az augsburgi Melchior Manlich, Philip Welsler és cégtársai kérvénye. ÖStA, FHKA, MBW Ungarn 10, fol. 533–550.

37 Andreas Labermayr, a sevillai német konzulátus tagja így fogalmazta meg ezt egy, a két Habsburg-ág közötti kereskedelmet bemutató, 50 évre visszatekintő részletes levelében: „De Alemania como es Hamburgo, Danzig, Lubeque y Bremen, y ahora cinquenta años los solía ser también Amberes [Antwerpen spanyol neve – M. T.], así mismo lo ha sido también Amsterdam en tiempo de las treguas [az 1609–21 közötti spanyol-holland fegyverszünet idején – M. T.]” Labermayr ismeretlenek, Sevilla, 1624. augusztus 20. ÖStA, HHStA, Staatenabt., Sp., Varia, fol. 584r–585v., itt: fol. 585r. Hasonló megfogalmazás található mintegy 65 évvel korábról Mathias Manlich kérelmében és részletes javaslataiban az Alsó-Magyarországról Lengyelország, Teschen, Németalföld, Spanyolország, Portugália felé szállított réz kereskedéséről: „... von Danzig aus ... nach den Niderlanden, ... von den Niderlanden nach Portugal und Spanien”. Augsburg, 1558. július 31. ÖStA, FHKA, MBW Ungarn 2, fol. 574–585, itt: 580r. A következő oldalon Hamburg, Lübeck, Amszterdam és Antwerpen városokat említi: Uo. 580v.

lönféle szárazföldi és tengeri útvonalon lehetett eljutni,³⁸ itt most az Antwerpen, Amszterdam és Hamburg, illetve a Spanyol Monarchia közötti kapcsolódási pontokat tekintjük át.

Természetesen figyelembe kell vennünk az összetett állam többi integráns részét is, így Nápolyt és Szicíliát, ahová szintén érkezett besztercebányai réz,³⁹ vagy a Portugál Királyságot, amely 1580 és 1640 között a Katolikus Monarchia része volt és ahova Hamburgból folyamatosan érkeztek rézszállítmányok,⁴⁰ amelyek nagyobb részt ekkor bizonyosan magyarországi eredetűek voltak.⁴¹ Az Újvilágba szintén jutott a magyarországi rézből.

Az Ibériai-félszigeten belül sok kikötőbe szállították az ércet. Baszkföld (azon belül Bizkaia) volt az egyik opció, mint az Georg Ilsung, birodalmi fil-lérmester (*Reichspfennigmeister*) egyik jelentéséből kiderül.⁴² Ezt említi Johann Khevenhüller, a császár madridi követe is, aki a besztercebányai réz spanyolországi importjáról tárgyalt Madridban 1601-ben.⁴³ A diplomata jelezte, hogy Lisszabonon keresztül is érkezhettek a spanyol anyaországba érc, és közvetlenül Galíciába és Sevillebe is. Ezen kívül a málagai öntöde is célpont volt, elsősorban a XVI. században.

Mint példákkal láttuk és látni fogjuk, a XVI–XVII. században egyenletes, nagymértékű és folyamatos volt a besztercebányai réz exportja az Ibériai-félszigetre. Ezt csak néhány, elsősorban a spanyol-holland nyolcvanéves háborúhoz köthető megrázkódtatás akasztotta meg, így az 1570-es évek közepén, vagy a 12 éves fegyverszünet lejárta, 1621 utáni esztendő. Ebből következően szinte valamennyi, a magyarországi rézzel üzletelő vagy azt a mindenkori német-római császártól bérletbe vevő bankár- és kereskedőcég aktívan részt vett az áruügyletekben: a Thurzó-Fugger, a Manlichok, a Welserek, a Henckelek, a Paller & Weis társaság, a Castell-család, vagy a Joanellik.

38 Westermann, 2002. 90. p.

39 Probszt, 1953. 290. p.

40 1621-ben pl. 500 mázsa: Poettering, 2013. 177. p.

41 Egy példa: Királyi rendelet Miguel de Ercilla tüzérségi főtisztnek, hogy adja át a rendelkezésére álló magyarországi rézet a portugáliai öntödének. 1625. augusztus 20. ANTT, CC, II., mç. 346, n. 12.

42 Ilsung II. Miksához. Augsburg, 1575. április 18. Quellen und Regesten I. dok. 94., 131–137., itt: 134.

43 Khevenhüller levele II. Rudolffhoz, Madrid, 1601. október 19. Lehner, 2001. 193. p.

Crailsheim (mások nyomdokain) részletesen felfejtette a Spanyol Monarchia-beli import aktorait és hálózatukat a XVII. század első felében.⁴⁴ Francisco Ballesteros és Pedro Giles flamand, majd Enrique Havett (Henrique Habet) német üzletemberek kapták meg a spanyol koronától a bronzágyúk és -fegyverek sevillai gyártásának jogát magánszerződés, majd speciális, monopóliumot biztosító szerződés, *asiento* formájában. Utóbbi 1649 és 1683 között élvezte ezt a jogot, és az a XVIII. század közepéig a családban maradt. Nekik, az *asentista*-knak kellett gondoskodni flamand, német és itáliai kereskedők, bankárok és sevillai konzulok útján a nyersanyagok, a magyarországi és a jóval gyengébb minőségű kubai (ritkábban chilei vagy caracasi) réz, illetve a (bronzöntéshez nélkülözhetetlen) angliai ón beszerzéséről. Többüket névről ismerjük, található köztük Fugger-ágens. Francisco de Cangas volt a leghosszabb ideig közvetítő gazdasági és tüzérségi főtisztviselő (*mayordomo de artillería*) a spanyol birodalmi tüzérség felé. A legtöbb magyarországi réz Besztercebányából jött Sevillába, vagy az északi útvonalon (Antwerpen, Hamburg, Amszterdam) vagy délen (Velence, Genova). Az északi és déli kikötők, valamint a sevillai öntöde közötti közvetlen logisztikai kapcsolatért felelős személyek egyelőre nem ismertek.

Beszédes, hogy a sevillai lakos Havett ügyeit Madridban teljeskörűen Juan Gualtero del Bruggen (Brüggen), a Hanza-városok madridi képviselője intézte, mint azt az erről szóló meghatalmazás mutatja.⁴⁵ Hamburgból név szerint ismert egy faktor, aki a XVII. század elején a Portugália felé irányuló magyarországi réz exportjáért volt felelős: Alessandro della Rocca.⁴⁶ A Paller–Weis augsburgi cégnek pedig egy lisszaboni faktora, Jakob Fischer, 1580-ból.⁴⁷

A szakirodalomban ellentmondásos állításokat találtunk arról, hogy érkezett-e, és ha igen, hogyan és milyen mértékben svédországi réz az Ibériai-félszigetre. Crailsheim szerint a XVII. század első felében nem, igaz, ezt elsősorban Sevillára értette. Alcalá-Zamora szerint holland csempészet útján a kor egy részében igen.⁴⁸ A kérdést bonyolítja, hogy a magyarországi és a (rosszabb minőségű) svédországi rezet vegyíthették és átcímkezhették: egy adat szerint egy krakkói kereskedő tette

44 Crailsheim, 2016. 316–319. p.

45 Sevilla, 1666. január 26. AGS, CMC, 3^a Época, 2179/22 (*Enrique Abete, de su asiento sobre la provisión de cobre de Hungría y de estaño de Inglaterra.*), sf.

46 Poettering: 2013. 55. p. 114. jegyzet.

47 Tózsá-Rigó, 2018. 91. p. 105. jegyzet.

48 Alcalá-Zamora, 1970–1971. 238. p. 37. jegyzet.

ezt, majd besztercebányaiként adta el.⁴⁹ Az 1620-as és 30-as években Hamburgból küldhettek svéd rezet Spanyolországba, mivel a magyarországi rézkitermelés és -kereskedelem a harmincéves háború miatt (is) válságba került.⁵⁰

1622-ben Gerardo Basso milánói kereskedővel, Olivares gróf-herceg (IV. Fülöp spanyol király első minisztere) egyik gazdasági tanácsadójával tárgyalt egy *asientot* a madridi udvar, 15–16 ezer mázsa réz behozataláról. Az itáliai üzletember az ajánlatában ajánlólevelet kért a császárhoz, a lengyel uralkodóhoz, Feria hercegéhez (a Milánói Hercegség kormányzójához) és a nápolyi és szicíliai alkirályokhoz, hogy minden akadály elháruljon a réz behozatala elől.⁵¹ Mindez valószínűsíti, hogy Közép-Európából tervezett rezet szállítani. Egy lehetséges tengeri útvonal érinthette a dél-itáliai területeket is.

Ugyanebből az évből az újrakezdődött spanyol-holland háborúnak a balti-tengeri rézkereskedeleme kifejtett drasztikus hatásáról tudósít a madridi Gazdasági Tanács egy irata. Az udvar Agustín Centurión és Francesco Serra genovai üzletemberekkel kötött korábban szerződést 12.400 mázsa réz importjáról, amelyet a burgosi, valladolidi, toledói és cuencai pénzverdékbe (*casa de moneda*) kellett leszállítaniuk. A dokumentumban jelzik, egyben értesítik a Tanácsot, hogy a rezet francia, hamburgi vagy más nemzetekből valók nevében kénytelenek vásárolni és szállítani, hogy a holland Egyesült Tartományok ne jelentsenek veszélyt a hajókra. Említenek egy esetet, amikor egy 2600 mázsa rezet szállító *nao* veszett el. A kérelmet jóváhagyták.⁵²

Bizonyos esetekben a velencei, sőt genovai kijárat is felértékelődött az észak-európai útvonal hossza és nehézségei miatt.⁵³ Egy szintén 1622. évi irat ezt jól mutatja: ebben Madrid bécsi állandó követe, Oñate grófja, spanyol államtanácsos azt javasolta, hogy egy nagyobb rézszállítmányt Innsbruckba eljuttatva, onnan Tridenten vagy a valtalinai hágókon kellene elszállítani Genovába, majd onnan Spanyolországba, és ehhez kért a spanyol király útján pénzt genovai hitelezőktől.

49 Georg Ilsung Ernő főhercegnek. Augsburg, 1579. szeptember 5. Quellen und Regesten I. dok. 137., 168–169, itt: 169. Az iratot említi *Tózsá-Rigó*, 2018. 89–90. p.

50 *Kikuchi*, 2018. 100. p.

51 *Oferta de asiento para provision y labrado de cobre por parte de Gerardo Basso, milanés*. Madrid, 1622. február 12. AGS, CJH 583/17, különösen: 17-1-5, sf.

52 *Petición y decreto sobre el cobre que se hiciere venir debajo de nombre de terceros*. Madrid, 1622. július 4. AGS, CJH 583/17-2, sf.

53 *Westermann*, 2002. 85–90. p.

Oñate jelentésében leszögezte, hogy a legnagyobb és legjobb minőségben (vásárlóerő birtokában) Közép-Európában a besztecebányai rézhez lehetett hozzájutni.⁵⁴

A kereskedelmi és gazdasági tárgyalások természete és prioritásai

Az utóbbi dokumentum egyben kiválóan bemutatja a besztecebányai réz kereskedelmét meghatározó háromszöget és az érdekcsoportokat: a madridi és a császári udvart, illetve a kereskedőtársaságokat.

A spanyol Habsburg-ág, a kor legnagyobb hadi és pénzügyi potenciáljával bíró hatalma jelentős befolyással bírt a császári udvarban, és a kereskedőházakkal és a Hanza-városokkal (közvetítők útján) maga is áruforgalmi és hitelügyleteket kötött.⁵⁵ Az óceáni és mediterráneumi hadiflották felszerelése óriási összegeket emésztett fel: egy hajó bronzlövegekkel való ellátása többbe került, mint a hajó megépítése. A felfutó ágyúipar nagy nyereséghez juttatta a kereskedőket.⁵⁶ Ehhez jött még Madrid pénzleértékelési politikája (réztartalmú pénz, *vellón* verése), amelyhez szintén felhasznált magyarországi rezet. Végül az 1620-as évek elejétől Olivares gróf-herceg merkantilista politikája is hatással volt a tárgyalásokra.⁵⁷

A császári udvar maga is több érdekcsoportból állt: a császár, a rézkereskedelemben (pl. Tirol) szintén érdekelt főhercegek, illetve a mindenkori Udvari Kamara, a besztecebányai rézért felelős, és az adminisztráció sokrétű feladatait intéző Alsó-Ausztriai Kamara⁵⁸, illetve a bányavárosi főkamagróf, továbbá a pénzügyek és a kincstár egyik legnagyobb befolyású vezetője, a mindenkori birodalmi fillérmester (*Reichspfennigmeister*). A kereskedőtársaságok hitelezői tevékenysége kulcsfontosságú volt a császár bevételei, a Spanyol Monarchia kereslete és vásárlóereje pedig elengedhetetlen a társaságok profitabilitása szempontjából.

Oñate az említett levelében a spanyol uralkodó 1622. év áprilisi sürgetésére reagált, amelyben réz azonnali beszerzését kérte.⁵⁹ Fél évvel korábban, mivel az észak-németországi ellátási útvonalak a spanyol-holland 12 éves fegyverszünet

54 Oñate grófja IV. Fülöp spanyol királynak. Bécs, 1622. szept. 22. AGS, Est. leg. 2507/76. sf.

55 Az intenzív Hanza-spanyol és Hanza-portugál kapcsolatokra ld. *Weller*, 2010.

56 Ld. még: *Lesiak*, 2010.

57 A politikára ld. *Israel*, 1986. A sevillai *Almirantazgo* kereskedelmi társaságot 1624-ben állították fel. Ld. még *Monostori*, 2009. 1037. p.

58 Erre ld. pl. *Hildebrandt*, 1997.

59 IV. Fülöp utasítása. Aranjuez, 1622. április 16. AGS, Est. leg. 2327/222. sf. (Ugyanez: AGS, Est. leg. 2507/77, sf.)

lejártát követően 1621-ben összeomlottak, a hispán uralkodó feloldotta az összes addig létező korlátozást és vámot a réz behozatalára, amennyiben az nem holland hajón érkezett.⁶⁰ A madridi adminisztráció által kiadott iratokban mind a pénzvézés, mind a fegyvergyártás nehézségei egyszerre és hangsúlyosan megjelennek a rézimport megszűnése miatt. Alternatív útvonalakat keresve az 1620-as években megszaporodnak az itáliai, lotaringiai, flamand kereskedőkkel kötött *asientok* a réz behozatalára. A kereskedőket az általuk hozott (részben valószínűsíthetően magyarországi) rézből vert pénz első részéből fizették ki.

Oñate (miután több kereskedővel is beszélt) több okból is szorgalmazta az általa javasolt összesen 5 ezer mázsa réznek a szerződéses út megkerülésével történő kivitelét. Egyrészt jelezte, hogy amennyiben a hagyományos úton szállítják ki a rezet, a kereskedők 30 százalékos haszonkulccsal dolgoznak. Az államtanácsos-diplomata több alkalommal tárgyalt az Udvari Kamarával, amely ekkor éppen egy félmillió forintot érintő vitában állt a bérlővel (*arendador*); utóbbi tény miatt is nyílt lehetőség a közvetlen úton történő rézkivitelre.

Beszédes a madridi Államtanács döntése: miután Oñate levelét megtárgyalták, azt Augustin Bredimusnak a „Németországból” érkező rézről írott szakvéleményével együtt a Gazdasági Tanácshoz küldték további megvitatásra.⁶¹ Bredimus évtizedeken keresztül volt a „német-ibériai” kapcsolatok fontos szereplője és az 1620-as években részt vett az Olivares-féle merkantilista gazdaságpolitika kidolgozásában.⁶²

A német kereskedőtársaságokat azonban nehéz, sőt szinte lehetetlen volt megkerülni. Egyelőre nem tudjuk, mi lett Oñate projektjének sorsa. Több másik, sikertelen kísérletet azonban ismerünk. Az egyik ilyen 1574-ben történt, amikor (érvényben lévő szerződés hiányában) II. Miksa német-római császár a *teljes* éves besztercebányai rézkitermelést (amely ekkor 20 ezer mázsára rúgott) bérletbe akarta adni a következő évtől, eredménytelenül, II. Fülöp spanyol királynak és I. Sebestyén portugál uralkodónak.⁶³ Az ötlet talán a birodalmi fillérmester-

60 Királyi rendelet (*real cédula*), Madrid, 1621. november 28. AGS, CJH 599-14-1, sf.

61 Bredimus szakvéleménye megvitatásának leőhelyéről ld. *Fernández*, 2012. 300. p. 1082. jegyzet.

62 Később a Hanza-városok spanyolországi képviselője (*Konsul der Hansestädte in Spanien*). *Poettering*, 2013., 96. p. Bővebben a pályájára: *Weller*, 2015. Ld. még: *Israel*, 1990. 247. p. Bredimusnak a magyarországi réz kereskedelmét is érintő szakvéleményét ismerteti: *Alcalá-Zamora*, 1975. 180. p.

63 *Edelmayer*, 1996. 135–137. p. Fennmaradt egy irat a császár állandó madridi követétől: a II. Fülöpnek Madridban, 1575. április 20-án kelt levél egyik mellékletében, egy 1574. évi dokumentum egy hasonló kérést foglal össze spanyol és osztrák Habsburg szempontból egyaránt.

től, Ilsungtól származott, akinek a spanyol Habsburgok érdekei iránt tanúsított látványos megértése nyilvánvaló az iratokból. A Spanyol Monarchiába irányuló rézexport zavartalanságát egyenesen az egész kereszténység érdekének nevezte.⁶⁴ Az általa kiszámolt, a Paller–Weis cég által a Spanyolországba exportált rézen lefölözött minimum 20-25 százalékos haszonkulcs⁶⁵ nem áll nagyon messze az Oñate gróf által 1622-ben leírt (és fentebb ismertett) 30%-tól.⁶⁶

1601-ben és 1602-ben a császár, kihasználva, hogy nem volt épp érvényben lévő bérleti szerződés, a III. Fülöp spanyol király által kért 6000 mázsa rezet (az akkori éves termelés felét) próbálta meg, amolyan nagykereskedőként fellépve a testvérághoz eljuttatni, eredménytelenül.⁶⁷

A magyarországi réz ügye többször elérte a legmagasabb fórumokat Spanyolországban is. A már említett 1601/1602. és 1622. évi esetek mellett 1575 júliusában a császár madridi követe Francisco de Álavával, spanyol haditanácsossal, a spanyol Habsburg királyi tüzérség főkapitányával és főhadszertárnokával tárgyalt 20 ezer mázsa behozataláról. Valószínűleg hároméves vagy hosszabb időtartamra, mert jelenlegi ismereteink alapján nem tartjuk valószínűnek, hogy ilyen előrehaladott státusba kerültek volna a 20 ezer mázsás éves termelés teljes bérletéről szóló tárgyalások. A közvetítő a Paller–Weis cég volt.⁶⁸ A tárgyalásokat csak korlátozottan nehezítette, hogy pár hónappal korábban Madrid 4 ezer mázsa rezet kobzott el, éppen az augsburgi cég kárára. Ekkorra már megérkezhetett az ügyben egy újabb sürgetés a Madridban dolgozó császári diplomácia részére: május környékén az Udvari Kamara azt jelentette Károly főhercegnek, hogy a Paller–Weisszel kötött beszercebányai szerződés (miként azt egy madridi forrás

Eszerint a császár, hivatkozva a következő év júniusában lejáró bérleti szerződésekre, olyan mennyiséget és oda szállítana Spanyolországba, amennyit és ahová a Katolikus Király szeretne. Itt (is) felbukkan a magyarországi réz újvilági felhasználása. “Entendido por Su Majestad Cesárea que Su Majestad Católica tiene necesidad cada año de una buena cantidad de cobre para estos reinos y las Indias, y acabándose a los cinco del mes de junio del año que viene de [15]75 el asiento, que del cobre de sus minas de Hungría tiene hecho con algunos mercaderes alemanes, Su Majestad Cesárea se ofrece de proveer a Su Majestad Católica en cada un año la cantidad que tuviere menester, poniéndola en la ciudad o puerto marítimo que se señalare a su costa por aquel precio, y por tantos años que entre ambas Majestades se hiciere el concierto, como siendo cómodo de Su Majestad Católica, ...” AGS, Est. leg. 672/64-66, itt: 66., sf.

64 *Tózsza-Rigó*, 2018. 90. p. 102. jegyzet.

65 Uo, 90. p.

66 Uo.

67 *Probszt*, 1953. 322. p.

68 Álava irata: Madrid (?), 1575. júl. 12. Quellen und Regesten I. dok. 101. 140. p.

is, mint láttuk, megemlítette) júniusban lejár, és tőkeerős vásárló fél hiányában rendkívül fontossá vált, hogy a német társaság mielőbb egy szállítási megállapodást kössön a spanyol koronával.⁶⁹ Értsd: legyen, aki képes jó áron és hosszú távon, nagy tételben vásárolni.

Nemcsak a spanyol Habsburg állam- és haditanácsosokhoz, de az Indiák Tanácsának tagjaihoz is eljutott a magyarországi réz ügye. Olivares gróf-herceg bizalmasa, Fernando Ruiz de Contreras egyszerre volt a Haditanács és az Indiák Tanácsának tagja, egyben mindkettő titkára. Az 1620-as években a sevillai öntöde a kubai réz óriási amortizációja (*merma*) miatt kért kárpótlást, hivatkozva a minőségibb, de jóval drágább magyar réz (*cobre fino de Hungría*) sokkal kisebb értékvesztésére. Ruiz de Contreras próbálta kezelni az igényt, elismerve, hogy míg a kubai réz amortizációja 28%-os, addig a magyarországié csak 5%.⁷⁰ Az 1640-es évek végétől a fegyvergyártás került kritikus helyzetbe, mint arról az Indiák Tanácsa (a rézhiány miatt) többször is tárgyalt.

Mennyiségek és arányok

Az Európa-szerte szétszórt bánya-, kereskedelem-, pénzügy- és diplomáciatörténeti adatokból nyilvánvaló, hogy a XVI–XVII. századi besztercebányai rézexport legalább 30-35 százalékának a Spanyol Monarchia területei jelentették (nem a közvetítői, hanem) a *célállomást*. Nem kizárt, hogy az (nemcsak egyes években, mint azt bizonyosan tudjuk, de a korszak egészében) az 50 százalékot is meghaladhatta. 1580-ig és 1640 után az önálló Portugália is nagy mennyiségben használta a magyarországi nyersanyagot.

1494 és 1648 között mintegy 146 ezer tonna rezet termeltek ki Besztercebányán, 1580 és 1600 között kb. 14.700 tonnát.⁷¹ Ez (egy mázsát átlagosan 60 kg-nak véve) mintegy 2.4 milló, illetve 245 ezer mázsának felel meg. Ebből természetesen nem minden hagyta el a bányaváros területét (Hildebrandt lrgfeljebb 10 százalékkal számol), illetve, szignifikánsan kevesebb a közép-európai Habsburg

69 Bécs (?), 1575. május 19. előtt. Quellen und Regesten I. dok. 96. 138. p.

70 Madrid, 1629. aug. 21. AGI, Contratación 3894, nr. 2., sf. Húsz évvel később ugyanebben a témában írt levelet a Casa de Contratación elnökének és hivatalnokainak Gabriel de Ocaña y Alarcón, az Indiák Tanácsának titkára, említve a kubai és caracasi rezet és hivatkozva az Enrique Havettel magyarországi réz behozatalára kötött *asientóra*. Madrid, 1649. január 7. AGI, Indiferente 436, leg.14, fol. 258–259.

71 *Vlachovič*, 1977. 171. p.; *Hildebrandt*, 1997. 286. p.

Monarchia területét. Utóbbi számot (az egyszerűség kedvéért) 2 millió mázsának vettük: ennyire becsülhető a ténylegesen a közép-európai ág uralma alatt álló területeket elhagyó mennyiség.

1541-ben V. Károly német-római császár a Fugger-faktor Sebastian Kurzcal kötött *asientot* 6 ezer mázsáról, amelyből 4500 Antwerpenen keresztül Málagába érkezett.⁷² Fentebb bemutatjuk, hogy 1574/1575-ben a császár a teljes éves termelést (20 ezer mázsát) bérbe akarta adni több évre előre a spanyol Habsburg és a portugál uralkodónak. 1575-ben (amikor egy ízben a spanyol udvar elkobzott 4 ezer mázsányi ércet) ugyanekkora összegről (20 ezerről, igaz, valószínűleg több évre) tárgyaltak Madridban. A császár ugyanebben az évben jelezte madridi követének, hogy a beszercebányai réz legnagyobb része Spanyolországba érkezik.⁷³ A spanyol diplomáciai iratok az 1574 előtti import folyamatos és magas szintjét igazolják. 1573-ban a spanyol udvar egy német kereskedővel, aki „Magyarország királyával kötött *asientót*”, tárgyalt 1500 mázsa réz behozataláról Spanyol-Németalföldről (korabeli jellegzetes spanyol szóhasználattal: *Flandes*, Flandria).⁷⁴ Ilsung egyik jelentése a megelőző évek esetében mintegy 40 ezer (!) mázsa exportjáról írt, döntően spanyol kereskedőknek.⁷⁵

1601/1602-ben 6 ezer mázsa az akkori kitermelés felét jelentette. 1622-ben Oñate 5 ezer mázsáról tárgyalt. Labermayr az első helyen említi a magyar rezet 1624-ben, mint a legfontosabb, a Habsburgok közép-európai területei és a Spanyol Monarchia közötti kereskedelmi terméket.⁷⁶ A sevillai öntöde XVII. századi kimutatásai szerint 1608-ban mintegy 194, 1622-ben kb. 90 mázsa magyarországi rezet vettek át,⁷⁷ 1608 és 1631 között pedig legalább 1000 mázsát.⁷⁸ Ez bizonyosan nem fedi a teljes behozatalt, hiszen a XVII. század második felében, amikor mind a rézkitermelés, mind a Spanyol Monarchia nyersanyagéhsége apadt, még mindig kb. 9400 mázsa magyarországi réz importjáról szólnak a sevillai öntödei

72 Kellenbenz, 1988. 253. p.

73 A regeszta helyett itt a forráskiadvány szó szerinti átírata „*alda sonnst Jed[er]zeit d[as] maiste Kupfer verschleiß gewesen*”. II. Miksa Hans Khevenhüllernek. Prága, 1575. július 4. Quellen und Regesten I. dok. 99. 139. p.

74 II. Fülöp levele a Casa de Contratación hivatalnokainak, különböző ügyekben. Madrid, 1573. április 29. AGI, Indiferente, 1956, leg. 1. fols. 100v–102v, itt: 101r.

75 Tózsá-Rigó, 2018. 90. p.

76 ÖStA, HHStA, Staatenabt., Sp., Varia fol. 585v. (Ld. 37. j.)

77 Crailsheim, 2016. 319. p.

78 Aguilar Escobar, 2010.

források, nagyobb részét 1650 és 1680 között.⁷⁹ Enrique Havetnek fennmaradt a részletes elszámolása egy 1663-ban, ezer mázsa réz behozataláról és feldolgozásáról kötött *asientó*járól.⁸⁰ Ugyanő 1648-ban 2 ezer mázsa rézről kötött szerződést. 1656-ban az Indiák Tanácsa egy tüzérségi juntai iratot tárgyalta, amelyben egy Havettel kötendő szerződésről van szó, 1500 mázsa mennyiségben.⁸¹ 1670-ben a madridi Államtanács egy mázsa réz magyarországi behozatalának átlagos költségeit tárgyalta.⁸²

Ugyan Gerardo Basso, Agustín Centurión és Francesco Serra esetében nem tudtuk kimutatni a magyarországi eredetet (noha más milyent sem), de az 1621/1622-ben velük folytatott (a genovaiak esetében bizonyosan szerződéssel végződő) tárgyalások jól mutatják a Spanyol Monarchia ekkori rendkívüli nyersanyagigényét (a három üzletember esetében 27-28 ezer mázsa réz). Hozzá kell tenni, hogy ezekben az években rajtuk kívül további nagy értékű *asientókat* kötött a madridi kormányzat, és hogy az Újvilágból folyamatosan érkezett hasonló mennyiségben a jóval gyengébb minőségű, többnyire kubai réz.

A Spanyol Monarchia anyaországon kívüli területein is felhasználták az ércet. 1574-ben Spanyol-Németalföldön Luis de Requesens y Zúñiga kormányzó 35 ezer font (mintegy 290 mázsa) magyarországi rézet küldött a frissen újraindított mecheleni öntödébe.⁸³ 1597-ben 44 mázsát adtak át Lisszabonban.⁸⁴ Igen sok forrásban a réz besztercebányai eredete valószínűsíthető, a szállítmányokat azonban ritkán címkézték a forrásokban, így az nehezen bizonyítható. Néhány esetben segítenek az árak: ha ugyanabban az évben megegyezik a bizonyíthatóan magyarországi réz felvásárlási ára (a XVII. század első felében jellemzően 24-27 dukát) és a nem címkézett érc ára, akkor újfent nem kizárható, hogy utóbbi esetben besztercebányai rézet vásároltak.

79 *Fernando Mangas*, 1984.

80 AGS, CMC, 3^a Época, 2179/22. (Ld. 45. j.)

81 Madrid, 1656. október 24. (Junta de Artillería.) Dir.: Antonio Heredia Herrera. Catálogo de las consultas del Consejo de Indias IX (1651–56). Sevilla 1992. Dok. 2392. 602.

82 Madrid, 1670. március 13. AGS, Est. leg. 2386 sf. Maga a számítást tartalmazó csatolmány nem található ebben a csomóban.

83 *Cipolla*, 1965. 47. p. 1618-ban, a harmincéves háború kezdetén Albert főherceg, Spanyol-Németalföld kormányzója kb. 1000 mázsa magyarországi rézet tervezett hasonló céllal felhasználni: *Badura*, 2017. 47. p.

84 Parancs Pedro de Melgar lisszaboni tüzérségi főtitkárnak (mayordomo de artillería), hogy adjon át 44 mázsa magyarországi rézet Juan de Hernaninak, és az erről szóló nyugta. 1597. január 26. ANTT, CC, II., mç. 280. n. 147.

A fentiekből következően, noha az adatok szórványosak, bizonyosan nem állunk messze a valóságtól, ha a Spanyol Monarchia éves magyarországi réz-igényét (konzervatív számítással) 1500 és 1648 között évi minimum 4 ezer mázsára tesszük. Az így kapott kb. 600 ezer mázsa a teljes export (a fent említett kb. 2 millió mázsa) 30%-át tette ki.

Felhasználási területek, reexportálás és árukapcsolás Európában és az Újvilágban

A XVI. századi, tüzérségi célú rézimport nagyságáról kevés pontos adattal rendelkezünk. Az V. Károly császár és a Fuggerek között Regensburgban kötött *asiento* világosan utal a tüzérségi végállomásra.⁸⁵

A XVII. század iról annál többet tudunk. A Málaga és más városok helyébe lépő sevillai öntöde ekkor a Spanyol Monarchia legfontosabb fegyvergyártó központja, egyben a bronzlővegöntés mint szakma oktatási centruma volt, ahol német szakemberek is dolgoztak. A magyarországi réz kiváló minősége miatt kulcsfontosságú szerepet játszott a gyártási folyamatban. Az öntödében nehéz (*cañón*) és könnyű (*falconete, sacre*) ágyúkat, sugárágyúkat (csatakígyó, *culebrina*), mósárágyúkat (*mortero*) készítettek. 1608 és 1631 között összesen legalább 1197, 1650 és 1700 között 726 darabot. A század első felében szinte kizárólag a kulcsfontosságú óceáni hadihajók és kereskedelmi flották (*Armada de Barlovento, flota de Portobelo, Armada de Filipinas, flota de Indias, Armada de Magallanes*), illetve a Karib-tengeri erődítmények és városok kapták a lövegeket, de olykor jutott az afrikai partokra is. 1650-et követően megnövekedett az ibériai-félszigeti felhasználás a portugál és katalán felkelések, illetve a Franciaország elleni háború következtében.⁸⁶

Az ibériai rézbehozatal forrásainak visszatérő eleme, hogy azt (a különféle spanyolországi adónemekből befolyó bevételek mellett) közvetlenül az Ezüstflottával az Újvilágból érkező ezüsből fizették. Így állapodtak meg Havett fent említett 1663. évi *asientójában* is.

A magyarországi réz (feldolgozatlan formában is) a világ minden tájára, így Ázsiába,⁸⁷ Afrikába és Amerikába is eljutott. Bizonyos, hogy a Portugál-Indiákra

85 `... seis mil quintales de cobre ... bueno, limpio y fino de Hungría ... para fundición de altill[er]ía ...' Regensburg, 1541. július 1. AGS, Est. leg. 638/121, sf.

86 *Aguilar Escobar*, 2010.

87 *Tózsá-Rigó*, 2018. 88. p. 93. jegyzet.

(és Indiába) (valószínűleg) fűszerért cserébe exportált ércszállítmányok között⁸⁸ volt besztercebányai réz: ezt a *Bom Jesus* esete bizonyítja. 1590-ben Madrid felajánlotta a Hanza-városoknak, hogy Lisszabonban nyomott áron vásárolhatnak borsot a tüzérségi lövegek gyártásához szükséges rézért cserébe.⁸⁹

Gazdaság- és kereskedelem-történeti szempontból ezeknél az adatoknál talán érdekesebb és jelentősebb a tény, hogy a rezet önmagában forgalmazni csak ritkán volt nyereséges vállalkozás. A fentebb említett Pedro Giles flamand üzletember az európai hadiipar mellett aktív részese volt a spanyolországi gyapjútermelésnek és exportnak.⁹⁰ Az 1621. évi kataklizma utáni, rézimportra kötött madridi *asientó*knban és a megkötésükre irányuló tárgyalásokban visszatérő elem, hogy milyen *natió*hoz tartozó hajó hozhat be rezet a spanyol anyaországba és még milyen árut tartalmazhatnak a szállítmányok.⁹¹ A réz mellett a közép-európai Habsburg Monarchiának létezett még egy kulcsfontosságú nyersanyaga a Spanyol Monarchia számára: a Belső-Ausztria területén található idriai higany, amelyet az újvilági ezüst kitermeléséhez használtak óriási mennyiségben. Nicolas Parmentier flamand és Juan Jacome Merelo genovai kereskedők az 1620-as évek elején egyaránt foglalkoztak Spanyolországba történő réz- és higanyimporttal.⁹²

Az 1620-as évek első felében a rézimportból nyomott pénz, mint finanszírozási forrás a legkülönbözőbb területeken bukkan fel. 1623-ban a császár madridi követe ajánlotta fel, hogy Lelio Diodati, a lotaringiai herceg kamarása és tanácsosa (Spanyolországban régóta aktív üzletember), vagy más *asentista* útján 6 ezer mázsa rezet küldet Spanyolországba. Javasolta, hogy az ebből vert pénz egy részéből fizessen ki Madrid egy, a már elhunyt Miksa Ernő főherceg (II. Ferdinánd császár és magyar király öccse) felé fennálló tartozást.⁹³ Diodati a nem sokkal korábban megkötött, 12 ezer mázsa behozataláról szóló *asientójából* forgatott volna be 6 ezret. Hogy ebben bizonyosan lehetett magyarországi réz, azt (a császári követ Khevenhüller személyén kívül) az is valószínűsíti, hogy egy

88 Georg IIsung Ernő főhercegnek. Augsburg, 1579. szeptember 5. Quellen und Regesten I. dok. 137., 168. p. Ld. még *Kalus*, 2010. Passim. Utóbbi újból rávilágít arra is, hogy a piacon számos eredetű réz volt jelen: tiroli, besztercebányai, németországi és svéd.

89 *Gómez-Centurión Jiménez*, 1986. 76. p.

90 *Crailsheim*, 2016. 312–316. p.

91 Ld. pl. Cristóbal Laso memorandumát a madridi Gazdasági Tanácsnak. Ekkor 10 ezer mázsa réz behozataláról tárgyaltak. Madrid, 1622. november 3. AGS, CJH 599/14-1, sf.

92 *Crailsheim – Wiedenbauer*, 2005.; *Pieper–Lesiak*, 2007. 30. p.; *Crailsheim*, 2016. 319. p.

93 Többéves, és többszáz fólióra rúgó iratanyag keletkezését indította el ezzel. Az első: AGS, CJH, 593/7, sf.

beadványában a mediterráneumi és az északi-tengeri („óceáni”) útvonalról is ír.⁹⁴ Egy királyi monostor perjelének nevében pedig a már említett Gerardo Bassóval kötöttek szerződést, hogy a behozott rézből vert pénzből fedezzék a panteonjuk megépítését.⁹⁵

Összegzés és kutatási irányok

A kutatástörténetből és az új adatokból egyaránt kitűnik, hogy a besztercebányai réz kereskedelmét nem két (a császár és hitelezői), hanem legalább három fél bonyolult érdekrendszereként szükséges szemlélni, amelyben a harmadik aktor a dinasztia spanyol ága volt. Ezt a háromszöget további érdekcsoportok: a Hanza-városok; a genovai, milánói, lotaringiai, németországi, portugál, spanyol és flamand kereskedők és bankárok; illetve ezen csoportok meghosszabbított kezei, a sevillai konzulátusok befolyásolták még. Ha Madridot az Európában legnagyobb fizetőképes keresletével, a spanyol-németalföldi közvetítő szerepével, intenzív németországi gazdasági kapcsolataival, politikai erejével és ideológiai vonzásával kivonjuk az egyenletből, a magyarországi réz globális kereskedelmének számos mozgatórugója értelmezhetetlenné válik, vagy az értelmezési kísérlet megalapozatlan elméleteket generál.

Valójában ugyanaz igaz a rézre is, amit a kutatás az idriai higannyal kapcsolatban már megállapított. Utóbbi esetben a belső-ausztriai érc legfőbb felvevőpiaca évtizedeken keresztül a Spanyol Monarchia volt, és a kapcsolatokat egy jól működő globális kommunikációs hálózat olajozta és tette az atlanti kereskedelmi rendszer integráns, kiemelkedően fontos részévé.⁹⁶ Továbbá, annak volumeneit és az importhullámokat döntően meghatározták a mindenkori háborús helyzet és a felek politikai, felekezeti prioritásai is.⁹⁷

A bemutatott forrásokból látható, hogy jellemzően azokban az években került elő a Hispániába tartó rézexport ügye, amikor háborús és gazdasági sokk érte a Spanyol Monarchiát (az 1570-es években Németalföldön, vagy a spanyol-holland fegyverszünet lejárta után, 1621-et követően), vagy amikor épp érvényben

94 Madrid, 1623. január 16. AGS, CJH, 599/14-4-1.

95 *Asiento tomado con Gerardo Basso, milanés, en nombre del prior del monasterio de San Lorenzo el Real.* AGS, CJH, 611/12. sf. Ld. még: *Casa de moneda antigua de Segovia: entrega de cierta cantidad de cobre para la obra del panteón de San Lorenzo el Real.* AGS, CJH 566/16. sf.

96 *Crailsheim – Wiedenbauer*, 2005.

97 Uo. 314. p.

lévő szerződés vagy kereskedőcég-váltás miatt vált sürgetővé a kérdés (1550-es évek, 1601/1602). Egyes esetekben ezek a kiváltó okok feltorlódtak és egyszerre, hatványozottan jelentkeztek. Egyébként a szállítások folyamatosak és nagyrészt zökkenőmentesek voltak.

Madrid vásárlóerejének változásai és a leállások, illetve a likviditáshelyzete közvetlenül és negatívan befolyásolták a császár⁹⁸ és a német kereskedőtársaságok pénzügyeit⁹⁹ is. Ugyanakkor tanulmányunkból kitűnik, hogy a hispán összetett állam nyersanyagéhségének kielégítése meredeken növelte a német kereskedőtársaságok (és más, pl. genovai, flamand kereskedők) profitját még a XVII. század első felében is. A Spanyol Monarchia politikai, diplomáciai, gazdasági, hadügyi offenzívája és látványos sikerei Európában az 1620-as és 1630-as években világossá teszik, hogy az állam az európai hitelpiacon változatlanul kiemelt szerepet játszott.

A Katolikus Király világbirodalma, az európai politikát meghatározó pénzügyi, diplomáciai és katonai ereje, ideológiai vonzása megkerülhetetlen volt, és mindez jól látszik a katolikus Ilsung pozitív szakvéleményeiben éppúgy, mint a közel egy évtizeden keresztül a madridi udvarban nevelkedett II. Rudolf 1601/1602-ben folytatott lobbitevékenységében. Utóbbi kitűnik a Paller és Castell cég bécsi képviselője, a bécsi és prágai kamarai hivatalok és II. Miksa császár közötti, 1602. július-októberi iratváltásból és kereskedelmi vitákból. Az akkoriban a spanyol király által kért és Hamburgon át leszállítandó 6 ezer mázsa besztercebányai réz esetében a császárnak és a *Hofkammernek* fontos tárgyalási alkupozíciója volt, hogy meghatározza az export földrajzi végcélját és befolyásolja az árakat is. Ugyanakkor világosan felfejthető a kereskedők tárgyalási előnye is: amennyiben a császár szerette volna a saját kezébe venni a rézexportot, az számára óriási járulékos, logisztikai és kereskedelemszervezeti költségekkel járt volna.¹⁰⁰ A császár alkupozíciója mindenestre később is megmaradt, az 1624. évi rézkereskedelmi szerződésben például felsorolták a réz preferált vásárlóit, a spanyol Habsburg uralkodót első helyen említve a lengyel és dán király előtt.¹⁰¹

A szakirodalomból gyakran olyan kép bontakozik ki, hogy a besztercebányai réz kereskedelméből jutott (nagy mennyiségben) a Spanyol Monarchia területeire

98 Rauscher, 2004. 340–341. p.

99 Ebben az esetben elsősorban a Spanyol Monarchia államadósság-átrendezéseire (közkeletű nevén államcsődjeire) gondolunk. *Tózsá-Rigó*, 2016.

100 Quellen und Regesten I. Dok. 216, 218–222. (246–250. p.)

101 *Vertrag über den Neusohler Kupferhandel*. Bécs, 1624. október 1. Quellen und Regesten II. Dok. 374. 49–59. p. (22. pont: 58. p.).

is, hogy annak területei (mint például Németalföld) *is* fontos közvetítőszeret játszottak, hogy a német kereskedőtársaságok mindenkori pénzügyi helyzetére hatottak a hispán összetett állam pénzügyi viszonyai *is*, hogy a császárnak és pénzügyi-gazdasági minisztereinek figyelniük kellett (sok egyéb mellett) Madrid érdekeire *is*. A tényleges erőviszonyokat jobban leírja, ha a bemutatott három félnek hasonló érdekérvényesítő erőt tulajdonítunk. Ezt alátámasztja a forrásokból kibontakozó kép, amely szerint a XVI–XVII. századi besztecerbányai réztermelés legalább 30 százalékát a Spanyol Monarchia területén dolgozták fel. A hispán állam komplex politikai célkitűzései változatos ideológiai, háborús, nemzetközi jogi és gazdasági elemeket foglaltak magukban, és ebben a keretben a póre államérdek mentén olcsón és hatékonyan, diplomáciai és katonai erejét a legteljesebb módon latba véve igyekezett nyersanyaghoz jutni az áru piacokon, hogy nagyhatalmi szükségleteit kielégítse. Az 1600 körül a közép-európai ágnál még mindig gazdaságilag fejlettebb spanyol anyaországi, németalföldi és itáliai területek mindenkori érdekei alapvetően meghatározták a bécsi tárgyalási pozíciókat *is*. Végül: Madrid nemcsak felleveőpiac volt, hanem alkalmanként maga generálta és növelte a kínálatot, jelentős mértékben hozzájárulva a német, genovai, flamand stb. kereskedők meggazdagodásához.

A dinasztia két ága közötti egymásrautaltság miatt érdemes *dinasztikus gazdasági érdekközösségről* beszélni, amely más területeken (diplomácia, hadügy, ellenreformáció stb.) már régóta ismert és igazolásra lelt. A dinasztikus szolidaritás, jobban mondva a Habsburg politikai szövetség jól felfogott, közös érdekei mentén a két ág mindent megtett annak érdekében, hogy a tőke- és áru piacon kialakult és fennálló feszültségeket enyhítse. Miként a harmincéves háború idején a Bécsben tartózkodó spanyol államtanácsosokat rendszeresen meghívták a Titkos Tanács üléseire (sőt maguk is kezdeményeztek és tartottak „szupradinasztikus” üléseket), úgy az üzleti tárgyalásokra is befolyással bírtak. Az 1574–1575. évi kísérlet a teljes termelés elzálogosítására, az 1602. évi kísérlet a spanyol Habsburg kérés soron kívül történő teljesítésére, az összefonódó Fugger-spanyol gazdasági érdekek és egymásrautaltság a XVI. század első felében, a kor felekezeti alapú háborúinak kiemelt fontossága egyértelművé teszik, hogy a mindenkori császár a rendelkezésére álló mozgástérrel és eszközökkel törekedett a spanyol főág érdekeinek figyelembevételére.

A kutatási irányok között említjük számos, korábban nem vizsgált levéltári fond áttekintését, így például Sevillában, Lisszabonban, Simancasban, kisebb spanyolországi és osztrák nemesi és állami levéltárakban, ahol (az általunk bemutatott forrástípusokon kívül) a szakirodalom tanúsága és saját tapasztalatunk szerint bőven található még a magyarországi réz ibériai importjára vonatkozó forrás.

Várakozásaink szerint sokkal pontosabban kimutathatóak és dokumentálhatóak lesznek a rézkereskedelem krízispontjai és a beszerzéssel kapcsolatos elméleti megfontolások változásai. Megismerhetőek lesznek az egyes ellátási láncok közötti választások alapelvei. Hogy csak egy példát mondjunk: Gusztáv Adolf protestáns Svédországa az 1620-as években élénken kereste a gazdasági partnerség (így a svéd réz exportjának) lehetőségét a római katolikus Spanyol Monarchiával, eredménytelenül, hogy aztán az 1630-as évekre, rövid időre, a harmincéves háború egyes éveire a két állam ősellenségévé váljon. Próbáltunk nyomára bukkanni a némileg rejtélyes spanyolországi „Tüzérségi Junta” (*Junta de Artillería*) jegyzőkönyveinek, ahol ezekről a témákról bizonyosan rendszeresen szó esett, egyelőre kevés sikerrel. A spanyolországi Állami Levéltárban, Simancasban csak az 1640. évre mintegy 100 kötetnyi, egyenként több ezer lapból álló hadügyi iratcsomó található, segédlet nélkül.

Visszatérő elem a spanyolországi forrásokban a beszercebányai réz kiváló minősége, amelyet egy ízben a legjobbként említettek Európában,¹⁰² és folyamatos, amortizációban mért, számszerű összehasonlítása az amerikai rézzel. Bányatörténeti szempontból ezek az adatok komparatív kutatásra adnak lehetőséget.

Az amerikai ezüsből felvásárolt rézszállítmányok, az idriai higanyval való összehasonlítás, az Újvilágba feldolgozott formában történő „reexportálás”, a közép-európai Habsburg Monarchia mérleghiányának finanszírozása, a monetáris háborúk, az ezüstpénzeken alapuló pénzforgalmi rendszer réztartalmú érmék verésével történt felhígítása, a korai spanyol Habsburg merkantilista politika, a sevillai konzulátusok szerepe mind olyan témák, amelyek vizsgálata bizonyosan hozzájárul ahhoz, hogy a globális világgazdasági rendszer működését, a magyarországi érctermelésnek a benne elfoglalt helyét jobban megismerhessük.

Levéltári források

AGS, CJH	Archivo General de Simancas (Simancas, Spanyolország), Consejo de Junta y Hacienda.
AGI, Contratación	Archivo General de Indias, Casa de Contratación.
AGS, Est.	AGS, Estado (Alemania).

102 „...das hungerisch Kupfer dz besst In Europa ist”. Idézet a császári követ Rumpf egy 1575. évi, Madridban kelt jelentéséből. (Egy prágai, 1575. május 3-i keltezésű iratcsomóban maradt fenn.) Quellen und Regesten I. 137. p.

- AGS, CMC, 3^a Época. AGS, Contaduría Mayor de Cuentas, Tercera Época.
- ANTT, CC, II. Arquivo Nacional da Torre do Tombo (Lisszabon, Portugália), Corpo Cronológico 1161/1699, Parte II 1161/1648.
- ÖStA, FHKA, MBW Ungarn Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Ungarisches Münz- und Bergwesen.
- ÖStA, HHStA, Staatentabt., Sp., Var. ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Staatenabteilungen, Spanien, Varia.

Felhasznált szakirodalom

- Alcalá-Zamora, 1970–1971* José Alcalá-Zamora y Queipo de Llano: Velas y cañones en la política septentrional de Felipe II. In: Cuadernos de historia Jerónimo Zurita 23–24. (1970–1971) 225–243. p.
- Alcalá-Zamora, 1975* José Alcalá-Zamora y Queipo de Llano: España, Flandes y el Mar del Norte (1618–1639): la última ofensiva europea de los Austrias madrileños. Madrid, 1975.
- Badura, 2017* Bohumil Badura: ¿Argel o Bohemia? El dilema español (1618–19). 2a parte. In: Ibero-americana Pragensia 45. (2017) 27–71. p.
- Cipolla, 1965* Carlo M. Cipolla: Guns and Sails in the Early Phase of European Expansion, 1400–1700. London, 1965.
- Crailsheim – Wiedenbauer, 2005* Eberhard Crailsheim – Eva-Maria Wiedenbauer: Central Europe and the Atlantic World: the Mines of Idria and the American Demand for Mercury (1556–1646). In: Latin America in the Atlantic World: el mundo atlántico y América Latina (1500–1850). Essays in honor of Horst Pietschmann. Eds.: Renate Pieper, Peer Schmidt. Cologne, 2005. 297–318. p.
- Crailsheim, 2016* Eberhard Crailsheim: The Spanish Connection. French and Flemish Merchant Networks in Seville (1570–1650). Köln/Weimar/Wien, 2016.

- Edelmayer*, 1996 *Friedrich Edelmayer*: Wolf Rumpf de Wielross y la España de Felipe II y Felipe III. In: *Pedralbes* 16. (1996) 133–163. p.
- Escobar*, 2010 *Antonio Aguilar Escobar*: Cañones de bronce para el Ejército. Historia de la Real Fundición de Sevilla en el siglo XVIII. Madrid, 2010.
- Fernández*, 2012 Óscar Ruiz Fernández: Las relaciones hispano-inglesas entre 1603 y 1625. Diplomacia, comercio y guerra naval. Valladolid, 2012. [Kiadatlan doktori disszertáció.]
- Gómez-Centurión Jiménez*, 1986 *Carlos María Gómez-Centurión Jiménez*: Las relaciones hispano-hanseáticas durante el reinado de Felipe II. In: *Revista de historia naval* 4. (1986) 15. 65–84. p.
- Hauptmann – Schneider – Bartels*, 2016 *Andreas Hauptmann – Gabi Schneider – Christoph Bartels*: The Shipwreck of “Bom Jesus”, AD 1533: Fugger Copper in Namibia. In: *Journal of African Archaeology*, 14. (2016) 2. 181–207. p.
- Hildebrandt*, 1997 *Reinhard Hildebrandt*, The Supply Crisis of the Neusohl Mining Industry: External and Internal Factors and the Role of the State. In: *Bergbaureviere als Verbrauchszentren im vorindustriellen Europa. Fallstudien zu Beschaffung und Verbrauch von Lebensmitteln sowie Roh- und Hilfsstoffen (13.–18. Jahrhundert)*. Hrsg.: Ekkehard Westermann. Stuttgart, 1997. 285–293. p.
- Israel*, 1986 *Jonathan I. Israel*: The Politics of International Trade Rivalry during the Thirty Years War: Gabriel de Roy and Olivares’ Mercantilist Projects, 1621–1645. In: *The International History Review* 8. (1986) 4. 517–549. p.
- Israel*, 1990 *Jonathan I. Israel*: Empires and Entrepots: Dutch, the Spanish Monarchy and the Jews, 1585–1713. Bristol, 1990.
- Kalus*, 2010 *Maximilian Kalus*: Pfeffer – Kupfer – Nachrichten: Kaufmannsnetzwerke und Handelsstrukturen im europäisch-asiatischen Handel am Ende des 16. Jahrhunderts. Augsburg, 2010.

- Kellenbenz*, 1954 *Hermann Kellenbenz*: Unternehmerkräfte im Hamburger Portugal- und Spanienhandel 1590–1625. Hamburg, 1954.
- Kellenbenz*, 1988 *Hermann Kellenbenz*: Relaciones comerciales entre Alemania y la costa oriental de España (Fines de la Edad Media hasta el siglo XVIII). In: *Estudis: Revista de historia moderna* 14. (1988) 245–261. p.
- Kellenbenz*, 1990 *Hermann Kellenbenz*: Die Fugger in Spanien und Portugal bis 1560. Ein Großunternehmen des 16. Jahrhunderts. München, 1990. 2 Bde.
- Kenyeres*, 2012 *Kenyeres István*: A magyarországi réz- és marhakereskedelemmel kapcsolatos nemzetközi hitelügyletek a 16. század második felében. In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Szerk.: Baráth Magdolna, Molnár Antal. Bp., 2012. 209–221. p.
- Kikuchi*, 2018 *Yuta Kikuchi*: Trade through Lübeck Instead of the Sound – Route Choice in Early Modern Hamburg’s Baltic Trade. In: *Early Modern Shipping and Trade. Novel Approaches Using Sound Toll Registers*. Eds.: Jan Willem Veluwenkamp and Werner Scheltjens. Online. E-book. Brill, 2018.
- Korpás*, 2008 *Korpás Zoltán*: V. Károly és Magyarország. Bp., 2008.
- Lacko*, 2019 *Miroslav Lacko*: Svetová slovenská med’ : Dejiny banskobystrického mediarskeho podniku. In: *Historická revue* 30. (2019). 9. 38–43. p.
- Lehner*, 2001 *Tatiana Lehner*: Die Regierungszeit Philipps III (1601–02) in den Berichten Johann Khevenhüllers an Kaiser Rudolf II. Wien, 2001. (Kiadatlan szakdolgozat.)
- Lesiak*, 2010 *Philipp Lesiak*: Kanonen für den König. Rüstung und Europäische Handels-/Industrienetzwerke im 17. Jahrhundert. In: *Krieg und Wirtschaft. Von der Antike bis ins 21. Jahrhundert*. Hg. Wolfram Dornik, Johannes Gießauf, Walter Iber. Innsbruck, 2010, 327–342. p.

- Liktor*, 2020 *Liktor Attila*, A trónbetöltés rendje a Magyar Királyságban a XVI–XVII. században az Oñate-egyezség (1617) tükrében. In: *Iustum Aequum Salutare* 16. (2020) 1. 163–192. p.
- López*, 2015 *Martín Javier López*: El artillado de las naves: el diseño de las piezas, su ubicación en los barcos y los centros de producción durante los siglos XVI y XVII. Antropología. In: *Boletín Oficial del Instituto Nacional de Antropología e Historia: Navegación y fortuna de mar: una mirada interdisciplinaria* 100. (2015) Agosto 67–104. p.
- Martí – Monostori*, 2009 *Martí Tibor – Monostori Tibor*: Olivares gróf-herceg külpolitikai koncepciója és Pázmány Péter 1632. évi római követsége. In: *Történelmi Szemle* 51. (2009) 2. sz. 275–294. p.
- Monostori*, 2009 *Monostori Tibor*: A Magyar Királyság helye az Ausztriai Ház országai között az európai spanyol hegemonia korában (1558–1648). In: *Századok* 143. (2009) 5. sz. 1023–1062. p.
- Monostori*, 2019 *Monostori Tibor*: Egy magyar arisztokrata Spanyol-Németalföldön a Flandriai Hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr lovasezredének szerződtetése 1637-ben. In: *Lymbus – Magyarságtudományi forrásközlemények* 2019. 157–174. p.
- Monostori*, 2020 *Monostori Tibor*: Az aranykori spanyol és a magyarországi irodalom: egy új, európai paradigma. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* (2020), megjelenés alatt.
- Ortiz*, 1960 Antonio Domínguez Ortiz: *Política y hacienda de Felipe IV*. Madrid, 1960.
- Pach*, 1970 *Pach Zsigmond Pál*: The Role of East-Central Europe in International Trade (16th and 17th Centuries). In: *Études historiques*, 1970. Publiées a l’occasion du XIII. Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois, com. de réd. D. Nemes et al., Budapest, 1970, vol. 1., 217–264. p.

- Paulinyi, 1933* *Paulinyi Oszkár*, A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége: Bányaművelés és polgári vagyon Besztercebányán. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Bp., 1933. 402–439. p.
- Pieper – Lesiak, 2007* *Renate Pieper – Philipp Lesiak*: Redes mercantiles entre el Atlántico y el Mediterráneo en los inicios de la Guerra de los Treinta Años. In: Redes sociales e instituciones comerciales en el imperio español, siglos XVII a XIX. Eds.: Antonio Ibarra and Guillermina del Valle Pavón. Mexico, 2007. 19–39. p.
- Poettering, 2013* *Jorun Poettering*: Handel, Nation und Religion. Kaufleute zwischen Hamburg und Portugal im 17. Jahrhundert. Göttingen, 2013.
- Probszt, 1953* *Günther Probszt*: Der Neusohler „Kupferkauf“. In: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 40. (1953) 4. sz. 289–332. p.
- Quellen und Regesten *Quellen und Regesten zu den Augsburger Handelshäusern Paler und Rehlinger 1539–1642. Wirtschaft und Politik in 16./17. Jahrhundert. Teil 1: 1539–1623., Teil 2: 1624–1642. Hrsg.: Reinhard Hildebrandt. Stuttgart, 1996–2004.*
- R. Várkonyi, 1971* *R. Várkonyi Ágnes*: Handelswesen und Politik im Ungarn des 17—18. Jahrhunderts (Theorien, Monopole, Schmugglerbewegungen 1600—1711). In: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 17. (1971) 3–4. sz. 207–224. p.
- Rauscher, 2004* *Peter Rauscher*: Zwischen Ständen und Gläubigern: Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576). Wien, 2004.
- Serrano Mangas, 1984* *Fernando Serrano Mangas*: La producción de la fundición de la artillería de bronce de Sevilla en la segunda mitad del siglo XVII. In: Archivo hispalense: Revista histórica, literaria y artística 67. (1984) 39–56. p.

- Takáts*, 1903 *Takáts Sándor*: Két világkereskedelmi cikkünk a 18. században. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 10. (1903) 97–152. p.
- Thompson*, 2006 *I. A. A. Thompson*: Las galeras en la política militar española en el Mediterráneo durante el siglo XVI. Manuscripts: Revista d'història moderna 24. (2006) 95–124. p.
- Tózsá-Rigó*, 2014 *Tózsá-Rigó Attila*: A dunai térség szerepe a kora újkori Közép-Európa gazdasági rendszerében. Miskolc, 2014.
- Tózsá-Rigó*, 2016 *Tózsá-Rigó Attila*: A délnémet üzleti hálózatok megrázókódításai a 16. század második felében és a 17. század elején. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Évkönyv 2016. Válság – Kereskedelem. Szerk.: Kövér György et al. Bp., 2016. 81–112. p.
- Tózsá-Rigó*, 2018 *Tózsá-Rigó Attila*: A nagy túlélők. A Paller–Weis társaság (1569–1582) hiteltevékenysége és a besztercebányai rézüzlet kapcsolata. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Évkönyv 2017–2018. Hitel – Bank – Piac. Szerk.: Kövér György, Pogány Ágnes, Weisz Boglárka. Bp., 2018. 67–99. p.
- Tózsá-Rigó*, 2019 *Tózsá-Rigó Attila*: Ungarn im habsburgischen Handel des 16. Jahrhunderts. Im Mittelpunkt: die (süd- und nord)westlichen Handelsrichtungen. In: Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie 63. (2019) 4. 407–423. p.
- Vlachovič*, 1964 *Jozef Vlachovič*: Slovenská meď v 16. a 17. storoč. Bratislava, 1964.
- Vlachovič*, 1977 *Jozef Vlachovič*: Die Kupfererzeugung und der Kupferhandel in der Slowakei vom Ende des 15. Jahrhunderts bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts. In: Schwerpunkte der Kupferproduktion und des Kupferhandels in Europa 1500–1650. Hrsg.: Hermann Kellenbenz. Wien, Köln 1977. 148–171. p.

- Weller, 2010* *Thomas Weller: Ungleiche Partner. Die diplomatischen Beziehungen zwischen der Hanse und der spanischen Monarchie im 16. und 17. Jahrhundert. In: Akteure der Aussenbeziehungen. Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel. Hrsg.: Christian Windler, Hillard von Thiessen. Köln, 2010. 341–356. p.*
- Weller, 2015* *Thomas Weller: Merchants and Courtiers. Hanseatic Representatives at the Spanish Court in the Seventeenth Century. In: Ambasciatori »minori« nella Spagna di età moderna. Uno sguardo europeo. Ed.: Paola Volpini. Rom, 2015, 73–98. p.*
- Wenzel, 1880* *Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp., 1880.*
- Westermann, 2002* *Ekkehard Westermann: Kupferhalbfabrikate vor dem Tor zur Welt. Zum Hamburger Kupfermarkt an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert. In: Weltwirtschaft und Wirtschaftsordnung. Hrsg.: Rainer Gömmel, Markus A. Denzel. Stuttgart, 2002. 85–100. p.*